

Sieradzan, Wiesław

Miasta mazowieckie w źródłach krzyżackich XIV i XV w.

Rocznik Mazowiecki 13, 55-67

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiesław Sieradzan

Miasta mazowieckie w źródłach krzyżackich XIV i XV w.

Państwo krzyżackie w Prusach, którego początki i rozwój rozpatruje się coraz powszechniej w kategoriach swoistego eksperymentu prawno-ekonomicznego (inwestycji) w tej części Europy i szeroko pojmowanego transferu kulturowo-cywilizacyjnego, pozostawiło po swoich dziejach bardzo liczne źródła¹. Zasoby archiwów niemieckich, austriackich, polskich oraz kilku bibliotek przekonują nas, iż wiele materiałów historycznych leży tam jeszcze nie zbadanych i czeka na swoich badaczy. Ogólny przegląd źródeł historiograficznych i aktowych dała starsza literatura syntetyczna, zarówno polska, jak i niemiecka². Problem edycji tych źródeł w tradycyjnej formie książkowych wydawnictw źródłowych bądź pojedynczych aneksów źródłowych, jak również w postaci nowoczesnej, elektronicznej lub internetowej jest przedmiotem analizy i dyskusji historyków podczas międzynarodowych konferencji naukowych, które odbywają się w gronie badaczy zajmujących się problematyką państwa krzyżackiego bądź obszaru hanzeatyckiego. Przynosiły i przynoszą one ciekawe wnioski, stanowiące inspirację dla dalszego procesu udostępniania tych źródeł szerszemu gronu badaczy³.

Historycy opracowujący różnorodne aspekty dziejów Mazowsza coraz częściej uwzględniają źródła krzyżackie w swoich badaniach, przełamując zwłaszcza ich znaczny stopień komplikacji związany ze zrozumieniem języka tych tekstów — *mittelhochdeutsch*, ewentualnie *niederdeutsch*. Nie chodzi oczywiście tylko o korzystanie przez nich z XIX-wiecznych lub bardziej współczes-

¹ M. Dygo, *Studia nad początkami władztwa zakonu niemieckiego w Prusach (1226–1259)*, Warszawa 1992, s. 159–188; H. Samsonowicz, *Der Deutsche Orden in seinem Verhältnis zur Gesellschaft Polens unter kultur- und verwaltungsgeschichtlichen Aspekten*, [w:] *Ritterorden und Region – politische, soziale und wirtschaftliche Verbindungen im Mittelalter*, Toruń 1995, s. 99–110; J. Sarnowsky, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preussen (1382–1454)*, Köln–Weimar–Wien 1993.

² M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka–społeczeństwo–państwo–ideologia*, Gdańsk 1986, s. 521–526; H. Boockmann, *Zakon Krzyżacki. Dwanaście rozdziałów jego historii*, Warszawa 1998, s. 301–342; J. Sarnowsky, *Die Quellen zur Geschichte des Deutschen Orden in Preußen*, www.rz.uni-hamburg.de/Landesforschung/Quellen.html, s. 1–11.

³ *Stan badań i potrzeby edycji źródłowych dla historii Pomorza i innych krajów południowej strefy bałtyckiej. Materiały konferencji ogólnopolskiej z 25–26 listopada 1994 r. w Toruniu*, pod red. M. Biskupa, Toruń 1995.

nych wydawnictw źródłowych wydanych w Polsce lub w Niemczech, ale przede wszystkim o źródła archiwalne. Ponadto wiele prac ilustrujących dotychczasowy stan badań opartych było jedynie na regestach, z kolei szereg opracowań miało charakter niepełny, gdyż pomijały kwerendy np. w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie–Dahlem (GStA PKB).

Głównym przedmiotem artykułu jest zagadnienie obecności w źródłach krzyżackich, zarówno w tych wydrukowanych, jak i niedrukowanych, wiadomości o miastach mazowieckich. Jest rzeczą zrozumiałą, że materiał źródłowy tam zgromadzony ma swoją specyfikę, gdyż w grę wchodzi nie tylko jednostki krzyżackiej proveniencji, lecz również mazowieckiej, np. zachowana korespondencja z Mazowsza do Zakonu. Analiza tego materiału źródłowego wskazuje, iż najliczniej reprezentowane są wiadomości o kontaktach handlowych szafarzy: malborskiego, królewieckiego oraz miast pruskich z kontrahentami mazowieckimi — kupcami z różnych miast Mazowsza. Głównym źródłem z tego kręgu są rachunki handlowe zakonu niemieckiego wydane przez Carla Sattlera⁴, obejmujące przeważnie lata 1399–1418, wydane na podstawie materiałów królewieckich (Ordensfoliant nr 141–155). Wydawnictwo Carla Sattlera zawiera jednak tylko częściowy wykaz operacji handlowych Zakonu, tj. szafarstw malborskiego i królewieckiego oraz dwóch ligierów⁵ flandryjskich — Johanna Plige i Andreea Koyan, ale w okresie ich szczytowej działalności. Wykazy te urywają się jednak po 1417 r. dla szafarstwa malborskiego oraz w roku 1423 dla królewieckiego, dając jednak, jak wspomniano, bogaty materiał dla początków XV w.⁶ Wspecjalizowani w handlu urzędnicy krzyżacy prowadzili wówczas wymianę handlową aż z jedenastoma ośrodkami (miastami) mazowieckimi: Warszawą, Płockiem, Zakroczymiem, Gostyninem, Ciechanowem, Różanem, Pułtuskim, Czerskiem i Warką. Ponadto należy jeszcze wymienić dwie miejscowości leżące na przeciwstawnych krańcach Mazowsza: Sierpc i Brok⁷. Rachunki te ilustrują przede wszystkim skalę, przedmiot i system organizacji wymiany handlowej między kontrahentami z miast mazowieckich a szafarzami krzyżackimi. Rola tak zwanych wielkich miast pruskich widziana przez pryzmat tych źródeł jest zaznaczona jedynie pośrednio. Wykazy operacji handlowych, o których jest tutaj mowa, informują nas, że najbardziej poszukiwanym artykułem eksportowym i głównym przedmiotem

⁴ *Handelsrechnungen des Deutschen Ordens*, hrsg. C. Sattler, (dalej: Sattler), Leipzig 1887.

⁵ Ligierzy byli pełnomocnikami szafarzy, dysponującymi szerokimi uprawnieniami do dysponowania otrzymanymi do obrotu towarami. Głównymi ośrodkami ich działalności były: Flandria, Anglia, Szkocja, a na wschodzie Nowogród Wielki. Ligierzy pozostawali w stałym kontakcie z władzami Zakonu. Zob. Sattler, s. 9.

⁶ J. Sarnowsky, *Die Wirtschaftsführung*, s. 14–23. Autor słusznie zwrócił uwagę (s. 17 i n.) na niebezpieczeństwa związane z wykorzystaniem tych rachunków z racji ich niepełności, co powinno skłaniać badaczy do ostrożności przy próbach transponowania danych z ok. 1400 r. na okresy wcześniejsze lub późniejsze. Por. podobne stanowisko Romana Czai, *Miasta pruskie a zakon krzyżacki. Studia nad stosunkami między miastem a władzą terytorialną w późnym średniowieczu*, Toruń 1999, s. 117–122.

⁷ Sattler, s. 13, 14, 25, 30, 46, 94, 95, 119, 197, 200, 233, 261, 287, 291.

transakcji handlowych był mazowiecki wańczos (bele z trzech stron obrobione, a z czwartej pokryte korą), określane nieraz jako *gros Mazauwischs waynschos* lub *gutes waynschos*, a następnie popiół (*Mazowessche Asche*), skóry zwierząt leśnych (*marder*) i воск (*Wachs*). Niewymienienie innych towarów wskazuje, co potwierdzają inne źródła, że był on w tym okresie co najwyżej przedmiotem handlu przygranicznego⁸. Z przełomu XIV i XV w. nie mamy również wzmianek o jakiegokolwiek roli eksportu zboża, którego wzrost nastąpił dopiero po roku 1435 w sytuacji, gdy Zakon na skutek zniszczeń wojennych nie był w stanie pokryć zamówień na potrzeby wewnętrzne i zewnętrzne⁹. Zachowane rachunki szafarzy zakonnych wskazują, że miasta mazowieckie importowały za ich pośrednictwem bardzo znaczne ilości towarów produkcji rzemiosła zachodnio-europejskiego, w tym głównie sukno iperyjskie, mechelneńskie, warsteńskie. Jednocześnie brak śladów obecności w tej wymianie soli i śledzi.

Wymianę handlową z miastami mazowieckimi szafarze realizowali za pośrednictwem specjalnych agentów z użyciem na szeroką skalę systemu zaliczek (w gotówce lub suknie) na poczet przyszłych dostaw, zwłaszcza drewna i popiołu¹⁰. Pozostała część zapłaty kontrahenci z wymienionych ośrodków otrzymywali po dostarczeniu umówionej partii towaru do Gdańska. Część kupców mazowieckich mogła być związana z szafarzami wieloletnimi umowami, jak na to wskazuje przykład Mikołaja Barankowicza z Zakrocymia (na 15 lat), a jako zabezpieczenie służył skrypt dłużny¹¹. Realizowanie dostaw przy pomocy systemu zaliczek umożliwiało kupcom z miast mazowieckich znalezienie kapitału na realizację całej operacji handlowej, obejmującej zamówienie drewna, jego zakup i transport systemem rzeczny do Gdańska.

⁸ W. Sieradzan, *Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie w okresie przemian politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1411–1466*, Toruń 1999, s. 174–182. Handel ten musiał na początku XV w. odgrywać już dużą rolę, zwłaszcza w kontekście powstania jarmarku w Nidzicy, na który przybywali kupcy z Ciechanowa, Łomży, Makowa, Ostrołeki, Przasnysza i Różana. Informują nas o tym akta procesu polsko-krzyżackiego z 1414 r. Zob. *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. III, wyd. J. Karwasińska, Warszawa 1935, s. 158 i n. O roli pozostałych jarmarków przygranicznych w Dąbrównie, Lubawie i Działdowie zob. R. Czaja, *Gospodarze znaczenie jarmarków w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu. Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, pod red. R. Czai i J. Tandeckiego, Toruń 1996, s. 121–132.

⁹ M. Malowist, *Podstawy gospodarcze przywrócenia jedności państwowej Pomorza Gdańskiego z Polską w XV wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. XLI, 1954, z. 2–3, s. 141–187; H. Samsonowicz, *Gospodarka i społeczeństwo (XIII–początek XVI w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, pod red. A. Gieysztor i H. Samsonowicza, Warszawa 1994, s. 260.

¹⁰ W. Böhnke, *Der Binnenhandel des Deutschen Ordens in Preussen und seine Beziehung zum Aussenhandel um 1400*, „Hansische Geschichtsblätter”, t. LXXX, 1962, s. 36–47.

¹¹ Sattler, s. 95: „Item Nicolae Barancke, burger czu Sackroczin, tenetur 1600 mrk, davon sal her alle jor jerlich geben 1 sechczik holcz von 80 mrk, als lange bis her bezcalt, des wir mit ym eyns synt wurden am dinstage vor Viti im 15den jore. Darauf habe wir seyner vorgelten brieff”. Kupiec zakroczymski natrafił jednak na problemy z realizacją kontraktu, skoro występuje on w rachunkach krzyżackich pod rokiem 1404 jako dłużnik, *ibidem*, s. 46

Spośród wymienionych w rachunkach miast tylko Sierpc, Brok, Czersk i Warka nie były zaangażowane w sprzedaż szafarzom podstawowego produktu mazowieckiego — drewna. Wynikało to zapewne z położenia tych ośrodków, oddalonych (poza Brokiem) od źródeł zaopatrzenia w ten surowiec.

Na czoło miast posiadających najcisłe kontakty z szafarzami na przełomie XIV–XV w. wysunęła się niewątpliwie Warszawa, choć w eksporcie walczyła ona silną konkurencję ze strony mniejszych ośrodków mazowieckich¹². W interesującym nas tu źródle jest ona wymieniana najczęściej, bo aż 10 razy, co stanowi 32,3% pewnych wzmianek, choć w całości obrotów szafarstwa królewieckiego udział Warszawy nie był znaczący (poniżej 1,5%)¹³. Zapisy dotyczące Warszawy wskazują, iż mamy tu do czynienia z ośrodkiem już w pełni ukształtowanym, posiadającym funkcjonującą radę na czele z burmistrzem. Warszawa jest określana niejednokrotnie jako miasto — *Stadt*¹⁴. Różnorodność prowadzonej wymiany handlowej oraz wspomniane już cechy miasta są dodatkowymi argumentami potwierdzającymi znaną i utrwaloną w opracowaniach historycznych tezę o administracyjnym, kościelnym, gospodarczym i kulturalnym awansie późniejszej stolicy Mazowsza Wschodniego już w tym okresie, pomimo tego, że prawa miejskie według wzorca chełmińskiego zatwierdził książę Janusz I dopiero w 1413 r.¹⁵

Ośrodkiem miejskim zajmującym drugie miejsce w wymianie z szafarzami krzyżackimi był Płock (25,7%), przy czym duża część zapisów odnosi się do tamtejszego proboszcza, 3 dotyczą kupca Mikołaja Nossoda, aktywnego na rynku handlu drewnem. Stosunkowo wysokie miejsce w hierarchii kontrahentów mazowieckich zajmował Zakroczym, którego obywatele oferowali drewno i popiół, nie występując jednak jako odbiorcy towarów z zachodniej Europy. Warto podkreślić, iż wspomniany już Mikołaj Barankowicz i pewien Sasin są określani jako *burger*, czyli obywatele miasta, choć Płock otrzymał prawa miejskie dopiero w 1422 r., co dowodzi tego, że u podstaw miastotwórczych tej osady leży m.in. handel z Zakonem, prowadzony już na przełomie

¹² Por. T. Lalik, *Uwagi o rozwoju miast mazowieckich i Warszawy*, [w:] *Warszawa Średniowieczna*, z. 2, Studia Warszawskie, t. XXI, Warszawa 1975, s. 51. Niektóre fakty przytoczone przez autora nie mają niestety przypisów źródłowych. Analizując pozostałe źródła historyczne (poza Sattlerem), odzwierciedlające strukturę i rozmiar wymiany handlowej Warszawy z Zakonem i miastami pruskimi, trzeba wskazać na dominującą rolę tego miasta w całości tych kontaktów handlowych. Zob. *Księgi ławnicze Starej Warszawy z XV wieku*, t. I, 1427–1453, wyd. S. Ehrenkreuz, Warszawa 1916, nr 296, 1065, 1285. APGdańsk, Księga ławnicza Głównego Miasta Gdańska, D, 300, 43/1a, s. 302, 620, 43/1b, s. 140, 196, 327.

¹³ Zidentyfikowanie kilku miejscowości wymienionych w źródle jest utrudnione, jak na to wskazuje chociażby przykład Nicklosa von Luzan (Rózan?). Sattler, s. 94. Udział poszczególnych miast i państw w całości obrotów szafarstw królewieckiego i malborskiego dla wybranych lat z okresu 1402–1430 podał J. Sarnowsky, *Die Wirtschaftsführung...*, s. 291. Dla roku 1430 brak jednak wzmianek o udziale Mazowsza w handlu z szafarstwem królewieckim.

¹⁴ Sattler, s. 25, 157, 161, 197, 261, 279, 291, 302.

¹⁵ I. Galicka, *Mury obronne Warszawy (jeszcze jedna próba chronologii)*, [w:] *Warszawa Średniowieczna*, z. 1, Studia Warszawskie, t. XIII, Warszawa 1972, s. 121–134; H. Samsonowicz, *Warszawa w handlu średniowiecznym*, [w:] *Warszawa Średniowieczna*, z. 2, Studia Warszawskie, t. XXI, Warszawa 1975, s. 16–18, 31.

XIV i XV w. Lokowana w 1395 roku Warka występuje w rachunkach tylko raz w r. 1404, z tytułu przyjęcia przez tamtejszego mieszczanina Pietrasza sukna flamandzkiego określanego jako *Dornyschs* (Doornik). Co charakterystyczne, jest to jedyny przykład transakcji dokonanej przez obywatela miasta, który został określony jako krawiec (*eyn sneyder*)¹⁶.

W wyżej wspomnianym źródle najczęściej brak terminu *Stadt* na określenie miast mazowieckich (poza Warszawą). Występowanie tego terminu świadczyłoby o istnieniu w pełni uformowanego organizmu miejskiego z ukształtowanym samorządem i immunitetem sądowym. Ale z kolei przykład Płocka wskazuje, że brak tego określenia nie oznacza, iż miasto wyżej wspomnianych atrybutów nie posiadało. O trudnościach z właściwą interpretacją źródeł przekonuje ponadto termin *Stetchen*, który występuje w związku ze sprawą zastawu Grzebska. Jest ona nam znana z zestawienia (specyfikacji) długów Siemowita IV, dokonanego prawdopodobnie przez podskarbiego malborskiego (*Tressler*), a dotyczących ziemi wizneńskiej, zawkrzeńskiej i Płońska. Źródło to opublikował Klaus Neitmann w pracy *Die Pfandverträge des Deutschen Ordens in Preußen*¹⁷. Zapiska obejmująca zastawy Siemowita IV została, zdaniem wydawcy, sporządzona pomiędzy 5 XII 1397 a 15 I 1399 r. Sam zastaw musiał mieć miejsce wcześniej. Jak przypuszcza Marek Radoch być może przed zastawem Zawkrza w roku 1384.

Są to dwa wiersze następujące (I) po zapisce o zastawie Zawkrza:

„Item uff das stetchen Grzechkow czu kowffen 400 schok grosschen und 30 marc Prvssches. Item das buwen doselbes 60 marc Prvsches”. I następnie trzy ostatnie wiersze: „Und das stetchen Grezbskow ist gekowft vor 400 schok grosschen und 30 marc Prvsschs und 60 marc, die doselbes vorbuwet sind; das ist nicht gerechent czu der obengeschreiben summen”.

Według dotychczasowych ustaleń, zapewne po 1393 r., księciu płockiemu udało się uzyskać nowe pieniądze od wielkiego mistrza Konrada Zöllnera. Tym razem było to 400 kop groszy praskich, za które oddał pod zastaw Grzebsk nad Orzycem, zwracając przy wykupie koszty za poczynione budowy w tym, jak to określono, miasteczku. Problem polega na tym, że zastaw Grzebska był jakby skorelowany z pragnieniem Zakonu, ujawnionym jeszcze przed pertraktacjami w 1343 r., przejęcia terenu leżącego w północno-wschodnim rejonie ziemi zawkrzeńskiej, aż po rzekę Orzyc i Las Grzebsko.

Nasuują się co prawda pewne wątpliwości:

1) określenie Grzebska jako *stetchen*. Otóż wieś nad Orzycem i błotami Niemje w pow. mławskim nie była nigdy miastem;

2) tylko dla lat 1065–1155 poświadczony jest tam gród, a od 1401 r. była to własność szlachecka Jana z Dłutowa¹⁸.

¹⁶ Sattler, s. 197.

¹⁷ K. Neitmann, *Die Pfandverträge des Deutschen Ordens in Preußen*, „Zeitschrift für Ostforschung”, Bd. XLI, 1992, H. 1, s. 1–67.

¹⁸ *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, oprac. A. Borkiewicz–Celińska,

Na pewnym, wstępnym etapie rozpatrywania tego źródła, sądziłem nawet, iż być może zachodzi pewna pomyłka w zakresie utożsamiania tego miasteczka z Grzebskiem, i dopuszczałem możliwość błędnego odczytu źródła przez Klauusa Neitmanna. Po zamówieniu jednak mikrofilmu z Geheime Staatsarchiv w Berlinie (GStA) należy wykluczyć inne identyfikacje, chociażby nasuwające się do pewnego stopnia miasto Szreńsk, które zostało zatwierdzone w roku 1383 przez Siemowita IV Stanisławowi Gradowi ze Szreńska i któremu potwierdził on przywilej Siemowita III o nadaniu temu miastu oraz okolicznym dobrom prawa chełmińskiego. Zastanawiające jest, o jakie prace budowlane w Grzebsku chodzi? Ta kwestia powinna być wyjaśniona przez archeologów. Ponadto powstaje trudne pytanie, dlaczego suma ta nie została włączona do ogólnych długów Siemowita IV? Termin *stetchen* wiązać należy więc z grodem i zabudowaniami na podgrodzium albo z wcześniejszą nieudaną lokacją. Jednakże brak tu w źródłach konsekwencji, jak o tym świadczy rewers wielkiego mistrza dla Conrada Massaw (Hinkenden) z 1 XI 1435 r. w sprawie odstąpienia Białego Boru (Baldenburg) na północ od Szczecinka, określanego właśnie jako *Städtchen*. Miasteczko to jednak posiadało prawa miejskie od XIV w.¹⁹

O wiele bardziej interesujące dla historii miast mazowieckich są źródła zgromadzone w GStA PKB w Berlin-Dahlem w ramach zespołu (XX Hauptabteilung Staatsarchiv Königsberg) określanego jako Ordensbriefarchiv (OBA). Obejmuje on ok. 30 000 papierowych i pergaminowych jednostek archiwalnych od drobnych karteczek, arkuszy aż po zasobne pakiety akt. Pochodzą one od różnych wystawców i zawierają niezwykle różnorodną i bogatą problematykę. Przede wszystkim jest to liczna korespondencja do wielkich mistrzów od urzędników lokalnych, jak również listy zagraniczne, przy czym nie tylko od władców różnych państw, oraz koncepty, inwentarze i rachunki z kancelarii Zakonu. Duża część tego zespołu pozwala zrekonstruować stosunki mazowiecko-krzyżackie, a inne dotyczą bezpośrednio miast mazowieckich. Cechą specyficzną całego omawianego zespołu jest stosunkowo mała liczba zachowanych źródeł dla XIV stulecia. Zauważalny wzrost dotyczy zwłaszcza XV w., ze szczególnym uwzględnieniem okresu do 1475 r. Około 1/3 zespołu przypada na ostatnie ćwierćwiecze istnienia Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Obok przede wszystkim listów w zasobie tym znajdują się liczne (4 655) dokumenty pergaminowe, często już opublikowane w różnych wydawnictwach źródłowych. Obrazują one zarówno stosunki zagraniczne Zakonu, jak i sprawy inflanckiej części kongregacji, stosunki z papieżstwem, soborami i z diecezją chełmińską. W odróżnieniu od korespondencji źródła te w dużo większym stopniu odnoszą się do XIV w. (ok. 1 450 dokumentów).

Ogólne rozeznanie w tematyce zdecydowanej większości zespołu dają nieocenione rejestry wydane na podstawie materiałów opracowanych przez dyrek-

z. 1, Wrocław 1980, s. 97 i n.

¹⁹ GStA, Ordensfolianten (dalej: OF) 13, s. 302.

tora archiwum państwowego w Królewcu w latach 1887–1921, Ericha Joachima oraz Walthera Hubatscha, profesora uniwersytetu w Getyndze²⁰. Częściowa autopsja tego zasobu podczas mojego pobytu w Berlinie, poprzedzająca wydanie książki poświęconej sąsiedztwu mazowiecko-krzyżackiemu pozwala mi w tym miejscu sformułować szereg uwag syntetycznych o wartości tego ważnego zespołu archiwalnego dla dziejów miast mazowieckich. Od razu trzeba zastrzec, iż kwerenda pod tym kątem nie jest aż tak owocna, w porównaniu do jej wyników na polu odtworzenia zagadnień politycznych Mazowsza. Tym niemniej właśnie w tym zespole jest wymienionych najwięcej ośrodków mazowieckich — znacznie więcej niż w rachunkach szafarzy zakonnych, albowiem spotykamy tu ich aż 23, czyli około $\frac{1}{4}$ wszystkich miast lokowanych do końca XV w. Są to: Błonie, Ciechanów, Czerwińsk, Czersk, Gostynin, Łomża, Łowicz, Mława, Nowe Miasto (w ziemi zakroczymskiej), Ostrowia, Płock, Płońsk, Przasnysz, Pułtusk, Rawa, Różan, Sierpc, Sochaczew, Warka, Warszawa, Wizna, Wyszogród, Zakroczym²¹. Zwykle jednak występowanie tych miejscowości odnosi się jedynie do miejsca sporządzenia dokumentu, jeszcze częściej napisania listu. Szereg źródeł zawiera wzmianki o urzędnikach ziemskich z terenu Mazowsza, co zresztą w kilku przypadkach pozwoliłoby uściślić ramy czasowe zasiadania przez nich na odpowiednich stanowiskach. W przeważającej liczbie przypadków mamy do czynienia z oryginalnymi listami przesyłanymi przez książąt zarówno Mazowsza płockiego, jak i czersko-warszawskiego, szczególnie często są to listy od Janusza I, Siemowita IV, Władysława I. Jak można sądzić na podstawie przeprowadzonej kwerendy w archiwach, miasta mazowieckie, nawet te większe, i ich burmistrzowie z radami nie pisali zbyt często do władz krzyżackich, a nawet i do miast o podstawowym znaczeniu dla ośrodków mazowieckich a znajdujących się w państwie pruskim, tj. Gdańsk i Torunia²². W gruncie rzeczy w OBA, w którym nie nastąpiły przecież większe ubytki

²⁰ *Regesta historico-diplomatica Ordinis s. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, t. I–II, wyd. E. Joachim, W. Hubatsch, Göttingen 1948–1965.

²¹ GStA, OBA, passim.

²² Odnosi się to również do zagadnienia recepcji prawa chełmińskiego w miastach mazowieckich i do potrzeb w zakresie odwoływania się do sądu wyższego tego prawa w Chełmnie i Toruniu. Badania Marka Sędka dla Starej Warszawy i w dużej mierze również Płocka, pozwalają na konstatację, że w ośrodkach tych daje się zauważyć tendencja dostosowywania obowiązujących tam praw do rozwiązań chełmińskich. (M. Sędek, *Instytucje i praktyka prawa chełmińskiego w Warszawie w XV wieku*, [w:] *Warszawa Średniowieczna*, z. 2, Studia Warszawskie, t. XXI, Warszawa, 1975, s. 229). Sądzę jednak, iż fakty zaciągania opinii lub próby o rozstrzygnięcia prawne wcale nie należały do przypadków częstych. Zob. W. Sieradzan, *Sąsiedztwo...*, s. 206 i n. Z l. 1411–1466 posiadamy zaledwie jedną pewną wzmianką na ten temat. Por. odmienne, ale błędne stanowisko M. Sędka, *Instytucje...*, s. 231. Większe miasta mogły kierować zapytania prawne do Rady Miasta Chełmna czy po 1459 r. do Torunia, celem dokonania rozstrzygnięć w zgodzie ze wzorcem chełmińskim przez sąd wyższy tego prawa różnorodnych kwestii natury proceduralnej i majątkowej. Prośby o wydanie rozstrzygnięć prawnych były powodowane również i tym, że najprawdopodobniej poza Płockiem, w miastach mazowieckich brakowało tekstów prawa chełmińskiego. Szczególna rola Płocka pod tym względem mogła wynikać z tendencji Siemowita III do ustanowienia tamtejszej rady sądem wyższym prawa chełmińskiego dla całego terytorium Mazowsza. Próby podniesienia rady miasta Płocka do tej rangi nie powiodły się w XIV i XV w. o czym świadczą fakty konsultowania kwestii pra-

podczas II wojny światowej i ewakuacji archiwum z Królewca do centrum Niemiec, zachował się zaledwie jeden list od miasta mazowieckiego. Dnia 21 XI 1420 r. burmistrz i Rada Miasta Płocka piszą w nim wielkiemu mistrzowi o napaści na obywatela tego miasta dokonanej przez wójta sztumskiego²³. Skargi tego typu oczywiście występują częściej, ale miasta mazowieckie wołały w podobnych przypadkach, jak i w sprawach długów odwoływać się do swoich władców i dopiero oni występowali do wielkich mistrzów z prośbą o interwencję²⁴. Nadawało to tym skargom większą rangę. Szczególnie częste były reakcje tego rodzaju ze strony Janusza I, co świadczy nie tyle, jak się wydaje, o koncentracji utrudnień ze strony sąsiada z północy na poddanych stronnika Władysława Jagiełły, ile o świadomej polityce tego władcy, dbającego o rozwój własnego księstwa. Ten sam wybitny władca Mazowsza Wschodniego próbował wspierać miasta i ich obywateli w rozwiązywaniu problemów w transakcjach handlowych prowadzonych z miastami mazowieckimi. Brak jest korespondencji, która by odziedziała spory w handlu z szafarzami krzyżackimi, ale to z uwagi na zanikające znaczenie tych obrotów.

W przypadku Warszawy zachowana korespondencja świadczy o znacznej, a być może nawet dominującej roli tego ośrodka w kontaktach z Gdańskiem, których przedmiotem był eksport mazowieckiego drewna Wisłą na początku lat 20. XV w.²⁵ Liczna korespondencja wysyłana z Warszawy, a dotycząca innych problemów takich, jak np.: misji Benedykta Makraia — wysłannika Zygmunta Luksemburskiego w charakterze jego przedstawiciela w postępowaniu rozjemczym w sporze między państwami unii polsko-litewskiej a Zakonem w 1413 r.; ustalania terminów zjazdów sądowych na granicy z Zakonem; sprowadzenia w 1453 r. z Torunia i Chełmna mniszek benedyktyńskich do planowanego klasztoru w Warszawie świadczy pośrednio o stałym wzroście znaczenia tego miasta dla całego Mazowsza i spychaniu Płocka na drugie miejsce²⁶. Stolica Mazowsza Zachodniego jest miastem obecnym w korespondencji znajdującej się w GStA, co prawda na drugim miejscu, ale zaraz po niej jest rozwijająca się i nabierająca większego znaczenia Łomża. Stosunkowo długie pobyty Janusza I w Łomży od 1409 r. były związane z kontrolą i doglądaniem życia sądowno-administracyjnego nowo zagospodarowanych terenów, którym władca ten nadał w latach 1409–1429 ok. 1 055 włók.

Podstawą rozwoju miast nad Narwią, a przede wszystkim w Łomży były: postępująca kolonizacja, wyrąb lasów i wielki rozwój splawu drewna do Gdańska. Wywóz drewna oraz innych towarów leśnych był w XV w. główną gałęzią

wnych z Toruniem. Odwoływanie się do sądu wyższego prawa chełmińskiego w Toruniu było częstsze dopiero w 2. poł. XV w. i na pocz. XVI w., wraz z rozwojem większych miast mazowieckich, czego wyrazem była również głębsza troska o poprawność w ferowaniu prawa.

²³ GStA, OBA, nr 3277.

²⁴ Sprawy licznych sporów pomiędzy mieszkańcami państwa zakonnego i Mazowsza rozstrzygały tzw. Richtage, czyli zjazdy sądowe w miastach nadgranicznych. Zob. W. Sieradzan, *Sąsiedztwo...*, s. 56.

²⁵ GStA, OBA, nr 3403, 3618, 3620.

²⁶ *Ibidem*, nr 1852, 1856, 1880, 12022.

handlu miasta nad Narwią²⁷. W Łomży osiedlali się nawet zamożni kupcy, działający na rynku towarów leśnych, w tym gdańszczanie i torunianie (Henryk Szmit 1438–1440)²⁸. Z grona wszystkich ksiąząt płockich w interesie miast występował jedynie Trojden II, świadczy o tym list wysłany z Płocka 4 III 1427 r. Chodziło w nim o zwrot pewnej sumy pieniędzy dla Szymona z Płocka i Janusza Rogali z Sierpca przez kupca grudziądzkiego Floriana²⁹.

Analizowane źródła w zasobie GStA potwierdzają również stały wzrost znaczenia Ciechanowa, a liczba wzmianek o tym mieście sytuuje je zaraz po Łomży. Miasto to założone już w XIV w. posiadało znaczne rozmiary, zarówno po pierwotnej lokacji, jak i po przeniesieniu na nowe siedlisko w 1400 r.³⁰ Jego znaczenie można również pośrednio dostrzec w wykazie szkód poniesionych przez mieszczan mazowieckich w 1413 r. na skutek poczynań komtura ostródzkiego Jana von Bichau (Beichau), zamieszczonym w aktach procesu polsko-krzyżackiego prowadzonego w Budzie w 1414 r. Mieszczanie z Ciechanowa ponieśli wówczas 21,7% ogółu strat i stanowili 27,2% liczby poszkodowanych³¹. Liczba wysyłanej korespondencji (ponad 20 listów) przede wszystkim z XV w. świadczy o tym, że miasto stało się głównym ośrodkiem politycznym i gospodarczym tej części Mazowsza przede wszystkim dzięki działalności modernizacyjnej Janusza I.

Znana w historiografii teza o zanikającym coraz bardziej znaczeniu starszych ośrodków książeńcych Mazowsza, jak Czersk i Rawa, znajduje w źródłach z OBA swoje potwierdzenie, aczkolwiek może to być również skutek oddalenia tych miast od granicy mazowiecko-krzyżackiej, jak i stosunkowo późnego ukształtowania się Rawy jako miasta (1462)³². Znacznie większa liczba korespondencji jest kierowana do wielkich mistrzów z miast leżących na prawym brzegu Wisły: Zakroczymia, Wyszogrodu, Mławy, Janowa, Różana i Czerwińska. Są to ośrodki albo od dawna zaangażowane w handel drewnem mazowieckim, albo takie, których znaczenie wyplýwało ze szczególnego położenia geograficznego, co predystynowało je do pełnienia roli miejsc spotkań komisji granicznych i sądowych. Chodzi tu zwłaszcza o Janów nad Orzycem (1421) i Mławę (1429)³³. Ciągący się przez dwa stulecia spór graniczny, jak również ciągle występujące wzajemne pretensje mieszkańców obydwu krajów o charakterze cywilnym, wymagało rozstrzygnięcia ich na drodze dwustronnych pertraktacji, dla których

²⁷ Ibidem, nr 6871 (16 IX 1434, Bolesław IV do wielkiego mistrza w sprawie zajęcia w Gdańsku drewna (40 zachczyków) Stanisława Lijachowicza z Łomży).

²⁸ J. Wiśniewski, *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Studia Łomżyńskie”, t. I, 1989, s. 74 i n. W późniejszym okresie zaznacza się również udział Łomży w handlu solą. GStA, OBA, nr 16556 (zajęcie beczki soli łomżanina Marka Stali w Kętrzynie przed 24 VII 1475 r.).

²⁹ GStA, OBA, nr 4715. Zob. interwencja Władysława I w sprawie bliżej nieokreślonego mazowszanina Marcina u Stefana ze Szczytna. Ibidem, nr 7004.

³⁰ A. Borkiewicz-Celińska, *Osadnictwo ziemi ciechanowskiej w XV w.*, Wrocław 1970, s. 143.

³¹ Lites III, s. 158 i n.; W. Sieradzan, *Sędziectwo...*, s. 176.

³² GStA, OBA, nr 219, 6856, 9051, 11929; T. Lalik, op. cit., s. 40.

³³ GStA, OBA, nr 6107, 8985, 9194, 9197, 9200, 9205, 9208, 9252, 9257, 9265, 16558, 16570.

te nadgraniczne ośrodki były dogodnym miejscem spotkań obydwu stron. Kwestie te były realizacją odpowiednich zapisów pokojów polsko–litewsko–krzyżackich, jak również układu rozjemczego mazowiecko–krzyżackiego z 1459 r.³⁴

W przypadku Zakroczymia dla okresu po 1422 r. daje się zauważyć rosnącą rolę tego miasta w handlu zbożem, o czym świadczy skarga księcia Bolesława IV do wielkiego mistrza w sprawie zajęcia latem 1435 r. zboża należącego do obywatela Zakroczymia Sławka i jego syna Stanisława przez mieszczanina gdańskiego Niclosa oraz zapisy ksiąg ławniczych Głównego Miasta Gdańska³⁵. Podobnie było z pobliskim Wyszogrodem, miastem znajdującym się tak jak Zakroczym na dawnym szlaku z Torunia do Włodzimierza, lokowanym, jak się wydaje, na długo przed 1398 r., kiedy to wspomniany ośrodek otrzymał jedynie uprawnienia gospodarcze, jurysdykcyjne i celne³⁶. W latach 30. XV w. mieszkańcy tego miasta handlują nadal, tak jak na przełomie XIV–XV w. drewnem, jak również zbożem. Na obydwu tych polach aktywny jest zwłaszcza burmistrz Wyszogrodu Grzegorz, mający kontakty handlowe z gdańszczanami — Piotrem Schoneggen i Jakubem Pentzin³⁷.

Z pozostałych miast wspominanych w korespondencji mazowiecko–krzyżackiej przechowywanych w zasobie GSTa w Berlinie warto jeszcze wymienić Pułtusk. W odniesieniu do tego miasta mamy bowiem do czynienia z jedynym zachowanym w OBA, datowanym na 30 VI 1428 r., listem burmistrza i Rady Głównego Miasta Gdańska do burmistrza i ławy Pułtuska w sprawie długu Staszka Sletz (Śledzia) z Mozowa (Mazewo), wsi w powiecie pułtuskim, wobec Jana Schulte obywatela gdańskiego³⁸. Sądząc z faktu, iż list ten znajduje się w tym archiwum, należy sądzić, iż nigdy nie dotarł do adresata. List ten jest również potwierdzeniem znanej tezy sformułowanej przez Kazimierza Tymienieckiego, który dostrzegł w swoich badaniach poświęconych społeczeństwu mazowieckiemu fakt powszechności zjawiska nachodzenia na siebie kompetencji sądów miejskich i ziemskich, co miało związek ze szczególnym składem społecznym miast mazowieckich, tj. obecnością w nich licznej grupy szlacheckiej³⁹.

³⁴ *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*, Bd. I (1398–1437), s. 87, 152, 160, 203, 207; Bd. II, s. 24 i n, 234; W. Sieradzan, *Rozejm mazowiecko–krzyżacki z 1459 roku. Jeszcze o polityce książąt mazowieckich w pierwszych latach wojny trzynastoletniej*, „Komunikaty Mazursko–Warmińskie”, nr 2(224), 1999, 179–196.

³⁵ GSTa, OBA, nr 7023; M. Biskup, *Z problematyki handlu polsko–gdańskiego drugiej połowy XV w.*, „Przegląd Historyczny”, t. XLV, 1954, z. 2–3, s. 394.

³⁶ B. Nowicka, *Wyszogród*, [w:] *Słownik historyczno–geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff i A. Borkiewicz–Celińska, s. 17; W. Sieradzan, *Sąsiedztwo...*, s. 164.

³⁷ GSTa, OBA, nr 5267; APGdańsk, D, 3000, 43/1b, s. 327.

³⁸ GSTa, OBA, nr 4956. List ten jest niejako kontynuacją sprawy, która musiała trwać przynajmniej od 1427 r. o czym świadczy wcześniejszy rozkaz wydany przez Janusza I pojmania Sletcza z Pułtuska za rekwizycję na szkodę mieszczan gdańskich Hannusa Scholtze i Imrama. W roku 1422 miał miejsce spór o 62,5 grz. prus. między kupcem gdańskim Henrykiem von der Beke i obywatelem Pułtuska Piotrem Kaszeszukno za dostarczone przez niego drewno. Zob. *Hansisches Urkundenbuch*, Bd. VI (1415–1433), hrsg. K. Kunze, Leipzig 1905, nr 429 (list władz Gdańska do Janusza I).

³⁹ K. Tymieniecki, *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*, Warszawa 1921, s. 55, 76.

Oddzielną grupę w zasobie GStA stanowią tzw. Ordensfolianten podzielone na 13 działów. Szczególnie wielkie nadzieje można by wiązać ze względu na omawianą tematykę miast mazowieckich, z działem pierwszym „Briefe und Handlung”, obejmującym rejestr listów wychodzących z kancelarii Zakonu po 1390 r. Zachowane tomy tych OF nie są jednak pełne, zawierają bowiem liczne luki zwłaszcza z lat 1408–1410 i 1422–1433. Podczas II wojny światowej doszło do dalszych ubytków, zwłaszcza w odniesieniu do OF nr 5, 5a, 5b, 8–11, 11a⁴⁰. Dla interesującego nas tu okresu zachowane są ponadto folianty od nr 13 do 18a, obejmujące okresy sprawowania urzędów wielkich mistrzów przez Pawła von Rusdorfa, Konrada von Erlichshausen oraz Ludwika von Erlichshausen.

Stosunkowo nieliczne wzmianki o miastach mazowieckich w tych księgach pozwalają stwierdzić, iż są one w dużej mierze świadectwem zastąpienia przez miasta pruskie, a w szczególności przez Gdańsk, roli jaką wcześniej na Mazowszu odgrywali szafarze krzyżacy⁴¹. Rozległe kontakty handlowe są poświadczane zarówno z Warszawą, Płockiem, jak i Łomżą. Wielcy mistrzowie często wstawiają się u książąt mazowieckich, Bolesława IV i Władysława I, w sprawie wiarygodności swoich obywateli u mieszczan mazowieckich bądź w innych problemach powstałych w związku z działalnością handlową, jak np. zapłata Bartłomiejowi Dobelaw za sól i chmiel fałszywą monetą prawdopodobnie w Łomży w 1449 r.⁴² Potwierdza się jeszcze raz teza o znaczącej roli Warszawy jako ośrodka dokonującego eksportu drewna do Gdańska, jak o tym świadczy działalność, dodajmy na wielką skalę, Andrzeja Edlingera, który współpracował na tym polu, nie bez kłopotów, co potwierdzają źródła, z kupcami gdańskimi: Piotrem Nyemczo, Hansem Clossaw, Hansem i Jorgiem Back oraz Arnoldem Franckenberg⁴³. Przedmiot tych wzmianek, czyli długi najczęściej kontrahentów mazowieckich, świadczą najprawdopodobniej o utrzymującym się jeszcze na szeroką skalę, według modelu wypracowanego przez szafarzy krzyżackich na przełomie XIV–XV w., systemu handlu opartego na zaliczkach.

W pozostałych źródłach z tej części zasobu GStA znajdujemy wzmianki mówiące o miastach mazowieckich m.in. jako miejscach związanych z działalnością sądową Benedykta Maraia, a zwłaszcza w sprawie zjazdów granicznych i sądowych⁴⁴. Warto w tym miejscu dodać, że kilkanaście wzmianek o miastach mazowieckich, takich jak: Ciechanów, Łomża, Maków, Nowogród, Płock, Przasnysz, Radzanów, Różan, Warszawa, Wizna, Wyszogród i ich mieszkańcach zawierają akta procesów polsko-krzyżackich i źródła nie mające formy listów, ale znajdujące się również w OBA. W pewnym stopniu potwierdzają one hipotezę

⁴⁰ Ogólną orientację o zawartości tych tomów dają w GStA tzw. Findbuchy nr 65–66.

⁴¹ Zob. szerzej o tym trendzie W. Sieradzan, *Sąsiedztwo...*, s. 184–194.

⁴² M.in. GStA, OF 17, s. 815–817 i n. (Hans von Hagen z Płocka winny 230 grz. Kleine Hansowi z Elbląga), być może również s. 815 (Henryk Smedichen winny 272 kop groszy Erhardowi van Beyne z Gdańska).

⁴³ Ibidem, OF 16, s. 1206 i n., 1211; OF 17, s. 792 i n.; *Księgi ławnicze Miasta Starej Warszawy*, t. I, 1427–1453, wyd. S. Ehrenkreutz, *Monumenta iuris III*, Warszawa 1916, nr 1065.

⁴⁴ GStA, OF 7, s. 79; OF 15, s. 415 i n., 493.

tezy o istnieniu form miejskich na długo przed lokacją, przynajmniej niektórych spośród tych ośrodków z obszaru Mazowsza. Zagadnienie to omówiłem już jednak w osobnym opracowaniu⁴⁵.

Opublikowana przez Ericha Joachima księga podskarbiego malborskiego z lat 1399–1409 (OF 140) nie zawiera większej liczby wzmianek o miastach mazowieckich. Jest w nich mowa jedynie o Warszawie i Płocku. Nie są to jednak zapisy odnoszące się do pobierania przez te miasta jakiś pożyczek od Zakonu, lecz jedynie jako miejsca docelowe posłańców krzyżackich, których zaopatrywano w pewną sumę pieniędzy na podróż. Odnośnie Płocka chodzi jedynie o oddanie przez Andrzeja herbu Prawdzic, archidiacona płockiego, 25 kop groszy pod koniec 1401 r. jako części długu ciężącego na Siemowicie IV z tytułu zastawionej Wizny⁴⁶.

Przedstawione uwagi na temat obecności wiadomości o miastach mazowieckich w źródłach krzyżackich bądź mazowieckich, ale przechowywanych pierwotnie w archiwum Zakonu, a później królewskim, przynoszą materiał wywołujący niewątpliwie zróżnicowane oceny. Pod względem ilości wzmianek są to źródła, których trudno nie docenić. Dają one nie tylko możliwość poznania przynajmniej w części, form i skali obrotów handlowych między ośrodkami mazowieckimi a ośrodkami z terenu państwa krzyżackiego, w tym z wyspecjalizowanymi w handlu urzędnikami zakonnymi. Pozwalają uchwycić imiona i nazwiska wielu mieszkańców miast, a nawet wnioskować o ich narodowości. Umożliwiają odtworzenie systemu tych transakcji, jak również przybliżyć problemy związane z codziennymi kontaktami. Na tej podstawie możemy ustalić głównych kontrahentów mazowieckich i odbiorców towarów w państwie krzyżackim. W tym zakresie czujemy jednak pewien niedosyt. Jego powodem jest przede wszystkim znaczne ograniczenie chronologiczne źródeł krzyżackich zwłaszcza po 1410 r., tj. w okresie upadku handlu szafarzy zakonnych, co paradoksalnie zbiega się w czasie po stronie mazowieckiej z rozpoczęciem dynamicznego procesu lokacyjnego lub pełnego kształtowania się ośrodków miejskich. Tym niemniej inne materiały źródłowe, zarówno liczna korespondencja mazowiecko-krzyżacka, jak i odpisy listów krzyżackich wysyłanych do książąt i miast mazowieckich pozwalają przynajmniej pośrednio, jak to udo- wodniono, ustalić wiele kwestii zwłaszcza z zakresu kontaktów handlowych.

⁴⁵ K. Karczewski, W. Sieradzan, *Mazowsze i spory polsko-krzyżackie w latach 1320–1423*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach”, nr 36, seria Nauki Humanistyczne, Historia, z. 1, 1993, s. 5–30; GStA, OBA, nr 1613, 1775.

⁴⁶ *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, hrsg. E. Joachim, Królewiec 1896, s. 115, 133, 234. M. Radoch, *Długi zastawne Siemowita IV mazowieckiego wobec zakonu krzyżackiego, Społeczeństwo i polityka do XVII wieku. Księga pamiątkowa ku czci Profesora doktora Wacława Odyńca w 70-lecie urodzin*, Olsztyn 1994, s. 56 (brak identyfikacji archidiacona Andrzeja). A. Radziwiński, *Pralaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I połowie XV w. Studium prozopograficzne*, t. I, *Pralaci*, Toruń 1991, s. 63–65 (przeoczenie księgi podskarbiego malborskiego). Dla okresu po 1409 r. nie zachowały się źródła w pełni umożliwiające badanie operacji podskarbiego malborskiego choć wiemy, iż księga była prowadzona. Zob. J. Sarnowski, *Die Quellen...*, s. 11.

Nie jest ponadto wykluczone, że liczba interesujących nas wzmianek w archiwaliach berlińskich jest jeszcze większa. Ustalenie jednak w jakim zakresie, w sytuacji braku chociażby skróconych regestów, wymagałoby jeszcze bardzo żmudnej i z natury rzeczy długotrwałej kwerendy w GStA zwłaszcza w pozostałych działach byłego zasobu królewieckiego, szczególnie w dziale IV (Gerichtbücher, Stadtbücher), a ponadto z analizowanego już działu I. OF 20–21, źródeł z czasów wielkiego mistrza Fryderyka von Sachsen (lata 1498–1501) oraz OF 29, zawierający manuskrypt z początku XVI w. z opisami wszystkich sporów Zakonu z Polską z lat 1404–1436.

Księga radziecka szrenska z lat 1525–1536

Księgi sądowe miejskie ciągle jeszcze trzeba traktować jako źródło niewykorzystane w dostatecznym stopniu w badaniach nad społeczeństwem polskim późnego średniowiecza i okresu wczesnonowoczesnego. Dopiero w ciągu ostatnich dwudziestu lat zaczęły one zyskiwać uznanie badaczy jako źródło pozwalające dogłębnie poznać społeczeństwo miejskie, zbadać nie tylko różne aspekty życia gospodarczego, ale i kultury materialną i duchową, relacje międzyludzkie, związki rodzinne i sąsiedzkie itp.¹ W tej sytuacji można tylko żałować, że lista zachowanych średniowiecznych ksiąg sądowych miast mazowieckich jest bardzo skromna. W polskich zbiorach archiwalnych znajdują się księgi sądowe, radzieckie i wojuwocko-lawnicze Starej Warszawy (od 1427 r.) i Nowej Warszawy (od 1416 r.), wojuwocko-lawnicze Płocka (od 1489 r.),² radzieckie Szrenski,³ mdrzeckie i lawnice Czerwińska (od 1546 r.)⁴ oraz fragmenty ksiąg sądowych Mopielny (z połowy XV i początku XVI w.) oraz Zakrocymia (z 1543 r.)⁵. Stan opracowania i wykorzystania przez badaczy tych ksiąg jest bardzo różny. Znane są przede wszystkim wydane drukiem przez Stefana Ehrenkreutza i Adama Wolffa księgi sądowe Starej i Nowej Warszawy.⁶ Opublikowane zostały także protokoły przyjęte do prawa miejskiego Starej i Nowej Warszawy.⁷ W 1995 r. Danuta Poppe opublikowała księgi

¹ J. Jurek, *Mikrohistoria powstania miast. Podjęcie tematu ksiąg sądowych miast i protokołów 27–277 ss. (184) Archa i Etnografia, seria 1, materiały. Studia opiewające powstanie Miasteczka Janowa nad Wisłą i okolicznych miasteczek powiatu Janowski. Warszawa 2005, s. 42–56. W artykule tym została przedstawiona najważniejsza literatura powoływana.*

² W. J. Jankowski, *Archiwum miast Warszawy. Serja Archiwum Głównie 40. Dziejno-chronologiczne. Rozdział 1. Protokoły i księgi sądowe i radzieckie, protokoły i sprawozdania. Warszawa 1973, s. 194–196.*

³ J. W. Polakowski, *Księgi miejskie. Serja Archiwum Głównie 40. Dziejno-chronologiczne. 2. Zbiór*

Warszawa, s. 263.

⁴ *Ibidem*, s. 251.

⁵ *Ibidem*, s. 254, 266.

⁶ *Księgi sądowe miasta Starej Warszawy z lat 1427–1435. wyd. S. Ehrenkreutz, Moskwa 1814; 1815. Warszawa 1816. Księgi radzieckie miasta Starej Warszawy z lat 1416–1501. wyd. A. Wolff, Warszawa 1817. Księgi sądowe miasta Nowej Warszawy z lat 1416–1425. wyd. A. Wolff, Warszawa 1818.*

⁷ J. Kaczorowska-Mielniczka, *Protokoły do prawa miejskiego miast Starej Warszawy w latach 1404–1436. Zbiór miasteczka Janowski*, t. IX, 1989, ss. 261–285; *Współczesne Czasy. Zbiór miasteczka Janowski. Księgi protokołów prawa miejskiego Starej Warszawy 1505–1526*, oprac. A. Dzierżewski, Warszawa 2002.